

L'APORTACIÓ PREROMANA A LA LLENGUA CATALANA

1. *Substrat, superstrat i adstrat: conceptes*

Aquest tres conceptes anomenats en el títol de la secció són bàsics a l'hora de parlar de les influències rebudes d'altres llengües. Per la seva definició ens basarem en la Gran Enciclopèdia Catalana:

SUBSTRAT: 6. *LING*. Llengua que, en un territori determinat, és substituïda per una altra a conseqüència d'una conquesta o colonització; els elements d'aquella, incorporats a la nova llengua en constitueixen també el *substrat*. Així l'ibèric és substrat del català i el castellà; el cèltic, del francès i l'occità; l'etrusc, del toscà; etc. Els trets més estables del substrat pertanyen sobretot a la fonètica, al lèxic no fonamental i a la toponímia; la morfologia i el lèxic bàsic, en canvi, rarament pervenen a la llengua d'importació. (Veny i Clar, Joan)¹

Així doncs, tindriem que el substrat són els elements d'una llengua que, al ser substituïda per una altra, passen a aquesta nova llengua colonitzadora. I el superstrat? Per definir-lo. Mirem què diu la GEC:

SUPERSTRAT: *LING* Llengua que, en un territori determinat, s'ha introduït àmpliament dins l'àrea d'una altra i, sense arribar a substituir-la, hi ha deixat algunes traces. És el cas de les llengües germàniques en els territoris de parla llatina, que han influït en algunes solucions de l'evolució del llatí en les llengües romàniques. (Bruguera, Jordi)²

Així doncs, el superstrat és aquella llengua que ha contactat amb una altra i hi ha deixat elements. Per acabar aquest apartat, anem a veure com se'ns defineix l'adstrat a la nostra inefable GEC:

ADSTRAT: *LING* Llengua que determina una influència parcial sobre una altra llengua o dialecte veïns. Normalment aquesta influència és provocada per un període de convivència limitat d'aquestes llengües o dialectes en un mateix territori.. (Martí, Joan)³

Així doncs, l'adstrat seria aquella llengua veïna d'una altra amb la que conviuen un temps en un mateix territori, provocant la influència de la primera sobre la segona.

¹ *Gran Enciclopèdia Catalana*. s.v. Substrat. BCN,1980 vol.14 p.18

² *Gran Enciclopèdia Catalana*. s.v. Superstrat. BCN,1980 vol.14 p.83

³ *Gran Enciclopèdia Catalana*. s.v. Adstrat. BCN,1969 vol.1 p.189.

Hem de tenir en compte que quan parlem d'aquests tres conceptes, ho fem també del contacte lingüístic, produït pel contacte de grups diferents de població com a resultat d'una immigració.

El contacte de nadius i immigrants farà possible una barreja ètnica i que algunes de les paraules del nouvinguts passin a la llengua dels nadius. Si el procés és de colonització, no d'immigració, la llengua nativa serà substituïda per la llengua de l'invasor. Per tant, quan dues llengües coincideixen hi ha dues possibilitats: la substitució, o bé que s'adaptin les paraules de la llengua dels immigrants sense que desaparegui la llengua.

Per últim hem de tenir en compte que la història és una ciència humana i, com a tal, estudia els hàbits de la població. Si es canvien els hàbits, hi pot haver un canvi lingüístic.

Bé, aquest segon tema ens parlarà de l'aportació preromana. Agafant les definicions d'aquests tres conceptes, veurem com parlar d'aportació preromana és parlar del substrat del català.

2.El substrat preromà

No es pot negar que l'herència preromana ha jugat un paper molt important en l'evolució històrica del nostre país, i que les llengües preromanes van intervenir en la formació de la llengua catalana, i tot i que l'estudi de la influència del substrat preromà ens porti uns pobres resultats, s'ha de fer. Aquest estudi es realitzarà amb unes restriccions temporals ⁴ entre l'inici del primer mil·lenni a.C. i l'arribada dels romans a Empúries el 218 a.C.

En aquest període hi haurà quatre fets de gran importància:

1. L'arribada de grups indoeuropeus en dues tongades: la primera, entre els segles X i VII a.C. provinents de la conca del Rin i de l'alt Roine; i la segona, entre els segles VII i V a.C. vinguts del nordoest d'Itàlia i del sud de Suïssa.
2. El contacte dels primitius pobles que habitaven el que avui coneixem com Catalunya amb poble molt més avançats, com fenicis primer i grecs després.
3. L'aparició de cultures indígenes molt superiors a les conegudes fins aquell moment: la civilització ibèrica.
4. L'arribada i establiment dels romans.

⁴ Agafo les referències temporals de NADAL, J.M. i M.PRATS. *Història de la llengua catalana I. Dels inicis fins al segle XV*. BCN: Edicions 62, 1982.

2.1. El substrat Indoeuropeu.

El terme Indoeuropeu apareix el segle XIX, quan els filòlegs van trobar que un grup de llengües esteses en un territori que comprenia des de l'Índia a l'oceà Atlàntic, tenien un evident grau de parentiu entre elles. Aquesta troballa els va fer suposar que venien d'una llengua comuna (l'indoeuropeu) i van anomenar indoeuropeus els pobles que parlaven una llengua que se'n derivava. Aquesta llengua originària no ha pogut ésser reconstruïda (si és que existí mai) per la falta total de material escrit en aquesta llengua i, per tant, qualsevol explicació que es faci basada en aquest concepte, ha d'anar acompanyada d'una gran prudència per la falta de seguretat amb la que s'afronta.

Sembla que pels volts del 1000 abans de Crist hi va haver uns moviments migratoris de pobles procedents del centre d'Europa cap a les tres penínsules mediterrànies: la Bàltica, la Itàlica i la Ibèrica (en aquest ordre). També sembla clar que els indoeuropeus van entrar a Catalunya⁵ en dos grups, com ja he comentat abans: el primer, originari de la conca del Rin i de l'alt Roine, va entrar al Principat entre els segles X i VII A.C. sense travessar l'Ebre i el segon, originari del sud de Suïssa i del nordoest d'Itàlia, hi va entrar entre els segles VII i V A.C., estenent-se arreu de la Península Ibèrica. Les restes indoeuropees s'intensifiquen a les zones més occidentals de la península Ibèrica.

Seria un error considerar la invasió com un moviment breu i massiu, i és que hi havia tants grups, cadascun amb el seus propis costums i llengua, que se'ns fa impossible distingir les característiques pròpies de cada grup. Per simplificar, parlem de celtes, encara que sabem de l'existència de pobles preceltes, com el "poble dels cementiris d'urnes", els *urnenfelder*, la llengua dels quals, anomenada sorotapte per Joan Coromines⁶ era, amb tota seguretat, distinta del celta (terme que aplicarem a la llengua dels pobles de la segona onada). També sabem que al costat de les tribus celtes hi van arribar tribus germàniques, ligurs i vènetes. De totes maneres, la dificultat que presenta distingir entre mots sorotàptics i mots celtes fa que optem per considerar-los tots relíquies de l'indoeuropeu. El que sí cal puntualitzar és que els celtes vinguts en la

⁵ Cal recordar que els conceptes *Catalunya* i *Principat* són utilitzats de manera "incorrecta", però com a abreviatura de *el territori que avui coneixem com a Catalunya*, ja que cal recordar que Catalunya, com a tal, apareix l'any 1000 de la nostra era.

⁶ COROMINES, JOAN. "La survivance du basque jusqu'au Bas Moyen age", *Actes du VI Congrès International de Sciences Onomastiques*, München, 1958. Vol.1 pàgs. 105-46

--- "CARANT (Sacaranto), relíquia dels "Urnfelder" aplinopirinencs, *Etymologica, Walter von wartburg zum 70 h. Geburstag*, 1958, Tübingen, Niemeyer, pègs. 155-60

--- "Els ploms sorotàptics d'Arles", *Entre dos llenguatges*, vol.II, BCN, 1976, pàgs.142-216.

--- "Elementos prelatinos en las lenguas románicas hispánicas" *Actas del I Congreso sobre lenguas y culturas preromanas de la Península Ibérica*. Salamanca, 1976. Pàgs. 87-164.

Totes reproduïde i citadess a NADAL, J.M. i M.PRATS. *Història de la llengua catalana I. Dels inicis fins al segle XV*. BCN: Edicions 62, 1982. Pàg.20

segona onada ens van portar la palatalització de la / llatina, tot i que hi ha alguns estudiosos que creuen que ve de les tribus ligurs, també vingudes en aquesta segona onada.

a) *Relíquies indoeuropees preromanes.*

Anomenem així a les restes, generalment lèxiques, que ha deixat una llengua en funció de substrat. Degut a la expansió menys generalitzada i menys densa cap a la Mediterrània dels pobles indoeuropeus, Catalunya té un escàs substrat celta. Hem de tenir en compte que quan els romans van arribar a Empúries es van trobar indígenes que parlaven iber, no cap parla celta; per tant, el caràcter indoeuropeu ens ve del llatí i no pas del substrat cèltic.

De totes maneres, no és difícil trobar paraules d'origen cèltic. Per a il·lustrar-ho, mirem aquest quadre⁷

ORÍGEN	PARAULA
<i>Lèxic Comú</i>	<i>Clova</i> (<KNŌVA) / <i>ble</i> i <i>herba blenera</i> (<*BLEDĪNO) / <i>basca</i> (<WASKÄ) / <i>llaguna</i> (<LAGĪNA) / <i>sàlic</i> (<SALĪCO) / <i>coila</i> , usat a la Vall d'Aran, (<COSLO-) / <i>trencar</i> (<*TRENKO) / <i>tancar</i> (<*TANKO) / <i>enterc</i> (<*TERKOS), entre altres.
<i>Toponímia</i>	Menys abundants que a altres zones de la Península i amb un repartiment més nombrós al Pirineu. Exemples, procedents dels sufixos: -DUNUM: <i>Besalú</i> (<BISOLDÜRUM), entre altres com <i>Verdú</i> , <i>Salardú</i> ,... -BRIGA: <i>Vallabriga</i> , a la Ribagorça, (<VALA-BRIGA), amb la variant -BRIS: <i>Talabre</i> , a prop del Cap de Creus, (<TALABRIS) DURO-: <i>Durban</i> , a la Segarra, (<DUROMANNOS) -ARNOS: <i>Talarn</i> (<TALARNOS) I altres, com el riu <i>Onyar</i> (<ONNAROS, "on" és "riu" en irlandès), i molts altres...

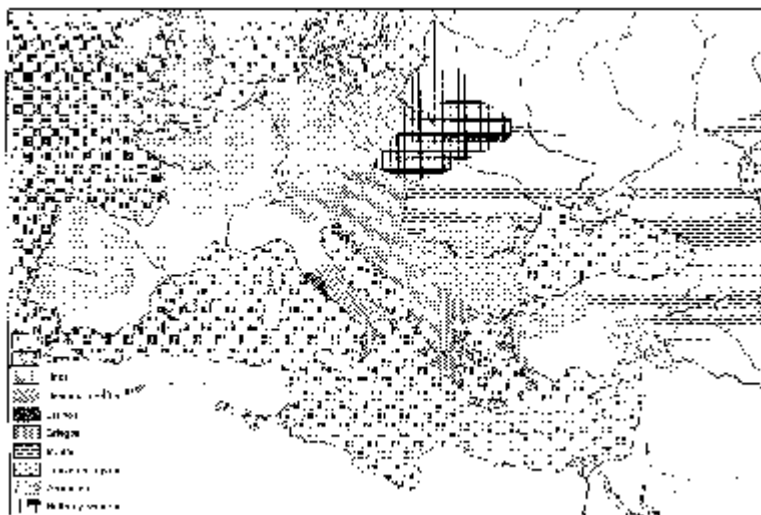
-ACU (> -ac) i la seva forma llatina -ANU (> -à) han donat molts topònims en català, però l'aparició tardana d'aquests (*Burriac*, a prop de Mataró, 1313) fan creure que

⁷ Els exemples són trets de NADAL, J.M. i M.PRATS. *Història de la llengua catalana I. Dels inicis fins al segle XV*. BCN: Edicions 62, 1982. Pàg.21-4

venen del Migdia Francès a l'Edat Mitjana, més que del substrat indoeuropeu a les nostres terres.

Aquest últim fet ens torna a la conclusió primerenca: els elements del substrat indoeuropeu són molt escassos i plantejen diversos dubtes.

Per acabar, aquí inserto un mapa dels pobles indoeuropeus⁸

Les cel·les duen les següents llegendes (de dalt a baix): Celtes, Germànics, Il·liris, Oscs i Umbris, Llatins, Grecs, Iranians, Tracis i frigis, Armenis, Balts i vènets.

2.2 El substrat grec i fenici

Quan hi va haver la segona onada migratòria dels pobles indoeuropeus (VII A.C.), els habitants de la nostra terra van començar a entrar en contacte amb el poble que tenia la civilització més avançada en aquell moment: els grecs. Aquests, moguts per un interès comercial, establien colònies a diferents indrets de les costes mediterrànies i del Mar Negre, establint-se en indrets com Egipte (*Alexandria*), Itàlia meridional (*Magna Grècia*), el litoral mediterrani (des del Roine fins al Ter i, potser, pel litoral valencià), etc.

Els grecs van fundar l'únic centre urbà de certa magnitud a la Península Ibèrica: Empúries, provinents de la ciutat de Focea, a la costa grega asiàtica. Les altres colònies gregues de la Península, com *Roses*, tot i que les seves restes no han estat trobades, es creu que eren només centres comercials sense una població estable.

Durant la estada dels grecs al que avui dia coneixem com Catalunya, no hi va haver cap mena de barreja ètnica, per la mútua perspiciàcia dels indígenes pobladors de la

⁸ LLEAL, Coloma. *La formación de las lenguas peninsulares*. E.d Barcanova. BCN, 1990.

nostra terra i dels colonitzadors grecs, i, per tant, cap substitució lingüística, només una aportació. De totes maneres, el contacte amb el món grec va propiciar que, amb el temps, sorgís la civilització catalana.

b) "Relíquies" gregues en la llengua catalana.

Bé, de fet, el substrat grec es redueix a dos topònims: *Roses* (<RHODE, *Empúries* (<EMPORION. Encara que els grecs han aportat molt a les llengües, ja que, per exemple, l'alfabet va ésser invenció seva, encara que el que ens va arribar a nosaltres va ser l'alfabet fenici (procedent del grec), i la nostra llengua n'ha rebut la influència a nivell de superstrat:

a) Amb hel·lenismes:

· A través del llatí, en dos grups:

- 1) Amb la pronúncia arcaica de la Magna Grècia: la ípsilon grega es va interpretar com una Ü (PÜR PURA > *porpra*).
- 2) Amb la pronúncia grecoclàssica de moda a Roma: la ípsilon grega es va interpretar com Y (CYMA > *cim*) fi, qui i teta es feien aspirades, i a la llarga evolucionen a *f*, *c*, *t*. (ÖRPHANUS > *orfe*, SCHOLA > *escola*).

· A causa de la dominació bizantina el Segle VI i de les estretes relacions que el Casal d'Aragó manté amb Grècia a l'Edat Mitjana, amb domini directe en algunes ocasions (ducats d'Atenes i Neopàtria).

· A través de l'àrab, amb lleugeres distorsions.

b) Com moltes llengües modernes, amb nous mots que fan referència al llenguatge tècnic i científic, els coneguts com a neologismes, paraula que també ve del grec (*neo*, *nova* + *logos*, >paraula).

c) La Influència fenícia.

Els grecs es van establir al nord de la Península i a la mateixa època, però al sud de la Península, s'establia un altre poble comerciant: els fenicis. Els fenicis provenien de Fenícia (els actuals Líban i Israel) i, després de la important colònia de Cartago, fundaren *Gadir* (Cádiz) i *Lixus* (a prop de Gibraltar). Al que avui coneixem com a Països Catalans, només hi establiren una colònia: *Eivissa* (<IBUSIM). La llengua no ha deixat cap substrat d'importància, i només algun topònim, com el ja citat IBUSIM i Maó (<PORTUS MAGONIS), entre altres, perduren en la nostra llengua.

2.3.El substrat iberobasc, la civilització ibèrica, elements de l'iberobasc en la llengua catalana.

·La civilització ibèrica

Les onades indoeuropees i el contacte amb pobles culturalment molt avançats, com el grec i el fenici, van ajudar a crear un col·lectiu que anomenem avui dia món ibèric o civilització ibèrica.

Aquesta civilització ibèrica la trobaríem a tota la zona oriental de la Mediterrània, estenent-se fins al Lenguadoc actual. El territori que avui coneixem com Catalunya, pertany al territori de la civilització ibèrica, en la qual trobem un alfabet que ens fa adonar-nos que la llengua que es parlava no era indoeuropea.

L'origen d'aquesta civilització ibèrica, amb un alfabet, una llengua i un art propis, ha estat sempre difícil de resoldre. S'ha afirmat que els ibers eren un poble provinent del Nord d'Àfrica, en una creença simplista, però útil en nivells baixos d'ensenyança, que els ibers van pujar pel sud i els celtas van baixar pel Nord i es van trobar al centre (econòmic i polític de la Península: Madrid) donant lloc als celtibers.

Com que aquesta qüestió és difícil de resoldre sense ferir sensibilitats, ens oblidarem de l'origen d'aquesta civilització i ens centrarem en la llengua. La llengua planteja un gran problema: no la sabem interpretar, cosa que motiva que, per exemple, no sapiguem trobar-li un origen. Que no la puguem interpretar no vol dir que no hi hagi mostres escrites d'iber, cosa que no és certa. De fet hi ha moltes inscripcions ibèriques en alfabet ibèric (a Castelló de la Plana, a Sagunt, Llíria,...), en alfabet tartèssic (Elx) i una en alfabet jònic (Alcoi).

Tot i que no hem pogut desxifrar el significat de les inscripcions ibèriques, sembla possible afirmar que l'alfabet ibèric estava en un punt intermig entre els alfabetos ideogràfics (és a dir, els "que utilitzen símbols per a representar objectes o conceptes") i els alfabetos moderns, "que utilitzen signes amb valor fonètic d'un o d'uns sons"⁹. El sistema d'escriptura ibèric, que combina signes amb valor d'un so i signes amb valor d'una síl·laba, sembla originat a partir del tartèssic, i va ésser utilitzat en tota la zona que coneixem com a Civilització ibèrica.

·El substrat iberobasc

Com ja hem dit, l'ibèric sembla una llengua no provinent de l'indoeuropeu, i això ha fet que molts filòlegs hagin tendit a identificar el basc actual (una llengua no indoeuropea) com una reminiscència evolucionada de la primitiva llengua comuna de la Península: l'ibèric o protobasc. Amb aquesta afirmació s'intenta resoldre el problema de l'enllaç

⁹ NADAL, J.M. i M.PRATS. *Història de la llengua catalana I. Dels inicis fins al segle XV*. BCN: Edicions 62, 1982. Pàg. 29

entre el món antic i el mon modern a la Península d'una manera natural: l'ibèric seria la única llengua de la Península fins l'arribada dels celtas, i, sobretot, fins a l'arribada dels romans i la consegüent implantació (militar) del llatí.

Aquesta explicació sembla basada sòlidament, ja que és cert que el basc es parlà en una zona molt més àmplia que la seva zona lingüística actual, i que alguns mots bascos i ibèrics tenien una semblança fonètica. De totes maneres, actualment s'ha sabut, i cada dia s'aferra més, que el poble ibèric era d'arrel turdetana i el basc, d'arrel caucàsica. Això, unit al fracàs que ha suposat intentar desxifrar l'ibèric a partir de la llengua basca, la manca de restes ibèriques a la zona actual de la llengua basca i la manca de documents escrit en basc antic, única llengua que podria haver estat útil per a desxifrar l'iber, desmunten aquesta teoria per la base.

De totes maneres, com diuen J.M. Nadal i Modest Prats¹⁰ "fóra absurd de creure que era impossible un cert plurilingüisme en èpoques molt llunyanes, que devia afavorir els préstecs lèxics i fins i tot morfològics i fonològics, entre ambdues llengües". Per exemple, -TAR, que apareix en el basc *bilbotar* (els que són de Bilbao), ens ajudaria a explicar el mot ibèric *Saitabeitar* (els que són de Saetuva –l'actual Xàtiva), o el mot basc IBAI (riu) explicaria el nom del riu Ebre (<IBERUS, *el riu*), que a més va servir per donar nom a la civilització que ara ens ocupa. O els elements bascos ILI, URI, ULI (la ciutat), que apareixen en topònims com, per exemple, *lle(r)sda>Lleida*.

Tot i sabent doncs, que l'iber i el basc no semblen tenir el mateix origen, parlarem d'iberobasc, per la dificultat de distingir clarament l'origen d'un mot (origen iber o basc) i per la manca de claredat que envolta l'assumpte. A més, cal destacar que pot ser que algun dels elements que ara creiem bascos, no siguin res més que penetracions de l'iber en aquesta llengua.

Elements iberobascos en la llengua catalana

ORÍGEN	PARAULA
<i>Lèxic Comú</i>	Són escasses les paraules provinents de l'iberobasc. <i>Esquerra, pissarra, gavarra, socarrar, bassa, carrasca, sarna, gavarrera o gavarnera,...</i> S'expliquen, alguns mots, amb el basc modern, així, <i>sàrria</i> (un cabàs de jonc o d'espart) es podria relacionar amb el protobasc *SAREA (en basc modern, <i>zare</i>).
<i>Toponímia</i>	És molt ric el substrat en toponímia, sobretot a la zona

¹⁰ NADAL, J.M. i M.PRATS. *Història de la llengua catalana I. Dels inicis fins al segle XV*. BCN: Edicions 62, 1982. Pàg. 30-1.

	<p>nordoccidental de Catalunya, on inclús afecta a la toponímia menor.</p> <p>·Noms acabats en –eja, -uja o –guja i –barre: <i>Sareja, Sanaüja, Benabari,...</i> Tothom sembla coincidir que les terminacions en –eja vindrien de la basca –EGI (vessant de), però l’oriden de les altres és força més complicat. Els de –guja i –barre es relacionarien amb –GOIEN (la part més alta) i –BARREN (la més baixa).</p> <p>Noms amb l’element –ANGIO (devesa) <i>Anya, Anyerri</i>.</p> <p>Noms amb l’arrel AGIRR- o AIERR- (<i>Gerri, Algerri, Gerb,...</i>)</p> <p>Encara que n’hi ha molts més aturarem la llista aquí per fer una consideració: en la zona dels Pallars i la Ribagorça, hi ha substrat iberobasc fins i tot en la toponímia menor, en la Cerdanya només en la major i en el Coll de la Perxa i Serra del Cadí, n’hi ha molt poca. Això significaria que en la última zona, les elements bascos vindrien portats per la parla íbera i no pas la basca.</p>
--	--

Com ja hem vist al quadre, mereix una atenció especial el lèxic de les zones pirinenques (Pallars i Ribagorça), que no foren envaïts pels sarraïns, ni pels romans, ni pels celtas i el 806 van ser incorporats al Marquesat de Tolosa, dins l’Imperi Carolingi. La Vall d’Aran, tot i estar inclosa en el comtat de la Ribagorça, parla gascó, per l’efecte de barrera natural que exerceixen els Pirineus entre ells i la resta del Principat.

La romanització del Pallars i de la Ribagorça fou resultat de la seva cristianització, a l’època carolíngia, i encara els pastors i llenyataires de les altes valls del Pallars Sobirà, pagans encara, parlaven basc. Fins prop de l’any mil, el parlar basc va subsistir, tot i que estava ple de “romanismes” irradiats des de la ciutat de Lleida.

Durant els dos primers segles de la Reconquesta, els clergues, aristòcrates,... romanitzats encara parlaven i comprenien (de qualsevol manera) el parlar bascoide de la població rural. I és que el lèxic del dialecte altpallarès presentava elements romànics amb trets típics de la fonètica del basc, no pas la del català o la de l’aragonès.

3.El bicefalisme lingüístic originari

El Català, com ja sabem, té dos dialectes majoritaris: El Català Nordoccidental o de Lleida, i el Català Oriental, o de Barcelona. Doncs bé, Manel Sanchis Guarner va formular una hipòtesi¹¹, que basava la fragmentació dialectal en el substrat preromà.

¹¹ Recollida a NADAL, J.M. i M.PRATS. *Història de la llengua catalana I. Dels inicis fins al segle XV*. BCN: Edicions 62, 1982. Pàg 45-6

El dialecte Occidental es parla perquè la romanització del Pallars i de l'Urgell, com ja hem dit abans, van tenir lloc a través de Lleida. És a dir, el llatí de Lleida, amb una forta influència ibera va evolucionar cap a un català amb trets lleugerament distints, que no es va estendre a altres zones. El dialecte ha perdurat, tot i que Ramon Berenguer IV es va apoderar de ciutats de l'Urgell i que el comte Ermengol IV d'Urgell participés en la conquesta de Lleida, el que podia haver suposat una repoblació amb parlants orientals, cosa que no va passar.

Com ja he dit abans, el dialecte nordoccidental no es va estendre a altres zones i, per això es fa difícil explicar per què al sud de Tarragona i al País Valencià es parla Nordoccidental. Els repobladors de les terres eren parlants de català oriental, però s'explica perquè els mossàrabs van desenvolupar un parlar romànic autòcton, evolucionat abans de l'arribada dels àrabs, amb forta influència ibera i llatina (com a Lleida). Restes d'aquest parlar van actuar de substrat durant la repoblació i així, es va evolucionar cap a un català semblant al de Lleida i diferent de l'Oriental.

*

Bibliografia emprada:

NADAL, J.M. i M.PRATS. *Història de la llengua catalana I. Dels inicis fins al segle XV*.

BCN: Edicions 62, 1982. Pàg 17-49

SANCHIS GUARNER, M. *Aproximació a la història de la llengua catalana*. BCN, Salvat Editores, 1980. Pàg. 56-60

LLEAL, C. *La formación de las lenguas romances peninsulares*. BCN. Barcanova, 1990.

Extracte de l'estudi de [Joan Pere Roselló i García](#)